

Universiteit Antwerpen
| Faculteit Ontwerpwetenschappen

Doodgraag gedragen

Een studie rond rouwjuwelen in de Nederlanden van de 19de eeuw tot heden

Lien Geyskens

Universiteit Antwerpen
Faculteit Ontwerpwetenschappen
Opleiding conservatie-restauratie
Academiejaar 2022-2023

Opleidingsonderdeel:
Bachelorproef
Promotoren:
Marc Jacobs
Tamara Ingels
15 juni 2023

Voorwoord

Tot vandaag zijn rouwjuwelen nog steeds zichtbaar in onze samenleving. Het uitzicht en gebruik van rouwjuwelen is doorheen de tijd sterk veranderd. Zoals de samenleving doorheen de eeuwen evolueerde, ondergingen rouwjuwelen ook een metamorfose. Zowel in gebruikte materialen als uitzicht.

De tradities van het dragen van het rouwjuweel kunnen ook verschillend zijn in de tijd en van streek tot streek.

In dit onderzoek wil ik kijken hoe het gebruik en uitzicht van rouwjuwelen in de Nederlanden van het begin van de 19de eeuw tot nu evolueerden. Welke materialen werden gebruikt? In welke mate zijn de tradities rond het dragen van rouwjuwelen veranderd? In hoeverre is de traditie van het rouwjuweel zelf nu nog van belang? Heel opvallend zijn de haarjuwelen uit de late 18de en het begin van de 19de eeuw. Door de specifieke materiaalkeuze en het uitzicht onderscheiden ze zich van de andere rouwjuwelen.

Ik besef dat rouwjuwelen al meerdere eeuwen werden gedragen. In mijn bachelorproef ga ik mij echter beperken tot de rouwjuwelen in de Nederlanden van het begin van de 19de eeuw tot heden.

Dit type funerair erfgoed is zeer verspreid. Rouwjuwelen zijn zowel in musea, privécollecties, familiearchieven als op brocante markten terug te vinden. Wanneer gedateerde rouwjuwelen uit familiecollecties hun betekenis verliezen, kunnen ze mogelijk verloren of in vergetelheid geraken. In hoeverre kunnen we dit tegengaan? Wanneer rouwjuwelen erkenning krijgen als een onderdeel van het funerair erfgoed, krijgen ze meer betekenis en betere overlev(er)ingskansen, bijvoorbeeld een plaats binnen musea. Zou het echter ethisch verantwoord zijn om deze vaak zeer persoonlijke juwelen tentoon te stellen en er verder (genealogisch)onderzoek naar te doen?

Er bestaat weinig gelijksoortig onderzoek over rouwjuwelen. Het merendeel van al bestaande onderzoeken focussen vooral op de rouwjuwelen van de 19de eeuw in Engeland. Mijn onderzoek focust zich echter op de Nederlanden. Mijn methodologie voor deze studie bestaat uit het verzamelen van kennis uit onderzoeken waarin rouwjuwelen in een andere context voorkomen. Door het weinige onderzoek en dito literatuurstudies over rouwjuwelen in de Nederlanden, zal ik tijdens dit onderzoek soms genoodzaakt zijn om naar voorbeelden buiten deze regio te verwijzen. Omwille van de schaarste aan informatie zijn er nog veel mogelijkheden voor verder onderzoek.

Om te onderzoeken of rouwjuwelen al dan niet in musea horen, zal ik gebruik maken van interviews en vergelijkbare studies.

Dit alles genereert mijn onderzoeksvraag:

Hoe evolueerde het gebruik en uitzicht van rouwjuwelen van het begin van de 19de eeuw tot nu in de Nederlanden en horen deze juwelen in musea om te voorkomen dat dit specifiek funerair erfgoed zal verdwijnen?

Voor het uitschrijven van dit onderzoek heb ik gewerkt met EndNote X9. Dit is een Engelstalige applicatie, waardoor mijn bronvermelding in het Engels staat geschreven.

Inhoudstafel

Voorwoord	2
Inhoudstafel	3
1. Rouwjuwelen	4
1.1 19 ^{de} eeuw	4
1.2 20 ^{ste} eeuw	9
1.3 21 ^{ste} eeuw	12
2. Horen rouwjuwelen thuis in musea?	15
2.1 Waardebepaling	15
2.2. Bewaring	19
2.3. Ethiek	20
Conclusie	22
Bibliografie	23

1. Rouwjuwelen

In het Vroeg Middelnederlands (1200-1300) wordt voor het eerst de term 'rouw' gebruikt met de betekenis die wij ook kennen:

- rouw ("rouwe") zelfstandig naamwoord mannelijk, vrouwelijk.

Verdriet; pijn; ellende; uiterlijk vertoon van verdriet; berouw; smaad.¹

Zou een rouwjuweel tijdens de periode van het begin van de 19de eeuw tot heden kunnen dienen als uiterlijke vorm van verdriet en gemis, waardoor het rouwproces kenbaar en tastbaar wordt?

1.1 19de eeuw

1.1.1 Gebruik en tradities

De gekendste soort rouwjuwelen van het begin van de 19de eeuw zijn de haarjuwelen. Deze juwelen werden gemaakt door de haren van de overledene te vlechten tot oorbellen, kettingen, armbanden of patronen om in een broche te stoppen. Twee voorbeelden hiervan zijn een halsketting vervaardigd van haar en een broche met vervlochten haar (fig.3&4). Hoewel er vooral literatuur beschikbaar is over haarjuwelen in Engeland, was het een wijder verspreid gebruik.² Ook in de Nederlanden werden rouwjuwelen gemaakt en gedragen. Maar waarom? Wat was het nut? De functie? De betekenis?

Naast het verwerken van een verlies, hadden rouwjuwelen in de 19de eeuw twee functies. Enerzijds toonden ze door de prijs, de kostbaarheid van de juwelen, de klasse van de drager. Aan de hand van de gebruikte materialen kon anderzijds uitgedrukt worden in welke rouwfase de drager van het juweel zich bevond.³ De juwelen waren een onderdeel van een vast rouwritueel doorheen de volledige rouwperiode.

Volgens Herman De Dijn zijn mensen rituele wezens.⁴ Mensen maken gebruik van rituelen om met bepaalde zaken beter om te kunnen gaan.⁵ Maar wat zijn rituelen? Rituelen zijn een combinatie van handelingen en bijhorende symbolen die in een vast patroon bij speciale gelegenheden gebruikt worden. Het is een manier van handelen met een symbolische betekenis.⁶ Is rouw een ritueel of een emotionele verwerking ondersteund door rituelen? Volgens Jean-Pierre Wils is het doel van een ritueel het volgende: "Het ritueel is uit op stabiliteit in uitzonderlijke situaties en heeft een memoratieve functie."⁷ Een ritueel kan als houvast dienen in een niet-normale situatie. De

¹ "Rouw," Zoek in 15 eeuwen Nederlands in de woordenboeken van het Instituut voor de Nederlandse Taal (Instituut voor de Nederlandse Taal), s.d., accessed 29 april 2023.

² Su-Chuan Yan, "The Art of Working in Hair: Hair Jewellery and Ornamental Handiwork in Victorian Britain," *The Journal of Modern Craft* 12, no. 2 (2019): 123.

³ s.n., *Journal Des Dames et des Demoiselles édition Belge, Recueil complet de broderies, tapisseries coloriées, ouvrages au crochet, tricot, filet, modes, lingeries, patrons d'habillements*, ed. Bruylant-Christophe et comp., Journal Des Dames et des Demoiselles, (Bruxelles, 1852), 343-44.

⁴ Herman De Dijn, *Rituelen; Waarom we niet zonder kunnen* (Pelckmans, 2018), 95-97.

⁵ Paul Cortois, "Kritische studie, Alaetore aandachtsmachines van de derde soort," *Tijdschrift voor filosofie* 81 (2019): 750, 4.

⁶ Jan De Meester, "Rituelen," *Tijd-Schrift* 6, 1 (2016): 4.

⁷ Eric Venbrux, Meike Heessels, and Sophie Bolt, *Rituele creativiteit: Actuele veranderingen in de uitvaart- en rouwcultuur in Nederland* (Zoetemeer: Meinema, 2008), 9-10.

handeling (het dragen van rouwjuwelen en kleding in verschillende fases) is een symbool die een bijzondere gebeurtenis markeert zodat men die gebeurtenis een emotionele plek kan geven.⁸

Volgens de publicatie *Journal Des Dames et des Demoiselles édition Belge* uit 1852, waren de rouwperiodes afhankelijk van de familierelaties anders. Zo werd er in België in het midden van de 19de eeuw van een weduwe verwacht 1 jaar en 6 weken om haar man te rouwen, terwijl de rouwperiode voor een neef slechts 6 weken was. De rouwperiodes zelf werden ook opgedeeld. Zo was er de periode van de zware rouw, de lichte rouw en de aflopende rouw. Afhankelijk van de rouwperiode waren er bepaalde sociale interacties die wel of niet mochten plaatsvinden. Aan de hand van de kleding en juwelen kon men zien in welke rouwfase een persoon zich bevond en of deze al dan niet aangesproken mocht worden.

Zo mocht een weduwe tijdens de eerste vijf maanden van de zware rouw geen versieringen of opvallende juwelen dragen. De volgende vier maanden waren voor een weduwe versieringen en meer opvallende sieraden toegestaan, al moesten deze allemaal in het zwart zijn.

De drie maanden die daarop volgden, de fase van de lichte rouw, werden bepaalde stoffen zoals kant weer toegestaan. In deze fase mocht een vrouw opnieuw juwelen en andere versieringen in het haar dragen. Deze juwelen moesten gemaakt zijn van git. De laatste zes weken waren de weken van de aflopende rouw. In deze fase waren andere kleuren zoals wit, grijs en paars opnieuw toegestaan.⁹

De publicatie *Journal Des Dames et des Demoiselles édition Belge* waar modeadvies werd in voorgesteld, richtte zich op de hogere klasse en de hoge middenklasse. Het modeadvies (de voorgestelde materialen en verfraaiingen) staat in schril contrast met de basisgarderobe voor de werkende vrouw in de lage- en middenklasse in Europa. Deze vrouwen droegen ruwere/onverslijtbare stoffen en op eventuele boordjes aan de polsen en of de hals na bleven ze meestal onversierd.¹⁰

Men kon naar een gespecialiseerde rouwzaak gaan. Hier werden alle benodigdheden voor elke rouwfase verkocht of verhuurd. Onder andere ook rouwjuwelen.¹¹ (fig.1) Bijvoorbeeld in de speciaalzaak *A la plume noire* in Brussel.¹² In Antwerpen waren drie zaken gespecialiseerd in rouw dicht bij elkaar gelokaliseerd. Waarvan er één zich aan het begin van de Sint-Jacobsmarkt bevond.¹³ Een tweede aan het einde van de Sint-Jacobsmarkt.¹⁴ En een derde op de hoek in de Lange Nieuwstraat.¹⁵ Op het visitekaartje van Mathilde Flebus staat het volgende: "Les relations qu'elle s'est créées avec les principales maisons de Paris la mettront à même de pouvoir offrir tout ce qui paraîtra de nouveau dans ce genre." Hiermee wil ze haar cliënteel meegeven dat ze steeds op de hoogte was van de nieuwste modetrends van Parijs. Parijs was in die periode al een toonaangevende modestad.¹⁶ Doordat er verschillende concurrerende rouwzaken waren in deze periode, kan afgevraagd worden hoe belangrijk de rouwdracht met zijn rouwjuwelen in de 19de eeuw moet zijn geweest.

⁸ Toon der Kinderen, "Rouw en Rouwrituelen" (Bachelorscriptie Universiteit Utrecht, 2013), 12.

⁹ s.n., *Journal Des Dames et des Demoiselles*, 343-44.

¹⁰ Geheugen Collectief, *Kleding op het Kempense platteland: vrouwen*, Bokrijk (Kleding op het Kempense platteland, 2018), 7.

¹¹ Mathilde Flebus, *Spécialité Pour Deuil*. Longue Rue Neuve N°205 Anvers, s.d., collectie Huis van Alijn.

¹² Dartevelle-Depoitte, *A la plume noire*. Spécialité pour Deuil. Rue de la Madelaine 49 Bruxelles., s.d., collectie Huis van Alijn.

¹³ Maison Aug. Chamereau, *Articles pour deuil*. Maison Aug. Chamereau, 1850 - vermoedelijk 1949, collectie MAS.

¹⁴ H. Bergman-vervoort, *Articles noirs bon marché exceptionnel*. H. Bergman-vervoort, vermoedelijk 1850 - vermoedelijk 1949, collectie MAS.

¹⁵ Flebus, *Spécialité Pour Deuil*.

¹⁶ "Charles Frederick Worth (1825-1895) and the House of Worth," (The Costume Institute, The Metropolitan Museum of Art), The Met, 2004, accessed 1 mei 2023.

Figuur 1; Visitekaartje gespecialiseerde rouwzaak van Mathilde Flebus
 ©Collectie Huis van Alijn, Gent

1.1.2 Uitzicht en materiaal

Haarjuwelen waren in het begin van de 19de eeuw de meest populaire rouwjuwelen. Het gebruikte haar voor de juwelen had een sentimentele waarde voor de drager van het juweel. Ook was haar een toegankelijk materiaal voor alle lagen van de bevolking. Mensen konden haarjuwelen laten maken bij professionele juwelenmakers of haarwerkers.¹⁷ Door de toegankelijkheid van het materiaal werden veel haarjuwelen ook zelf gemaakt. Via stappenplannen in gepubliceerde boeken (bijvoorbeeld het damesblad Pénélopé) kon men zelf leren hoe je het haar in bepaalde motieven kon weven om er nadien armbanden of halskettingen van te maken.¹⁸ Het gebruik was tot ver in het buitenland gekend. In 1867 in New York werd er door Mark Campbell een handleiding uitgegeven voor het maken van haarjuwelen.¹⁹ (fig.2)

Naast haar werden er ook andere materialen gebruikt zoals bijvoorbeeld git, obsidiaan en onyx.

Git is een dichte, compacte vorm van steenkool. Het is makkelijk te polijsten, waardoor het een geliefd materiaal was om er juwelen mee te maken.²⁰ Git en obsidiaan werden onder andere gebruikt om broches en halskettingen van te maken. Goedkopere rouwjuwelen werden gemaakt van zwart glas en hardhout.²¹ (fig.5)

Uit de collectie van de Antwerpse modeontwerper en manchetknopenverzamelaar Guy-David Lambrechts, blijkt dat onyx vanaf het midden van de 19de eeuw vooral populair was voor manchetknopen bij mannen uit de hogere klasse.²² (fig. 6) Wanneer men overschakelde naar de periode van de lichte rouw en de aflopende rouw, bracht men meer kleur aan de manchetknopen door goud toe te voegen.²³

¹⁷ Guus Sluiter, "Souvenirs van de doden, de kracht van voorwerpen in de rouwcultuur," *Camino Cahier* 4 (2019): 11, 1.

¹⁸ "DIY-recept," Haarsouvenir als herinnering (Tot Zover Nederlands Uitvaart Museum), s.d., accessed 5 mei 2023.

¹⁹ Mark Campbell, *Self-instructor in the art of hair work, dressing hair, making curls, switches, braids, and hair jewelry of every description* (New York: Campbell, 1867), 8-121.

²⁰ Edda Wijnans, "Juwelen in kerkelijk bezit, Onderhoud en preventieve conservering" (Hogeschool Antwerpen, 1998), 25.

²¹ s.n., *Journal Des Dames et des Demoiselles*, 343-44.

²² Guy-David Lambrechts, *Antique Cufflinks 1860-1960* (2011), 50-51.

²³ Lambrechts, *Antique Cufflinks*, 72-73.

Onyx en goud waren dure grondstoffen om juwelen uit te vervaardigen. Er kan zich afgevraagd worden welke materialen, buiten haar, in de lagere klassen werden gebruikt om rouwjuwelen van te maken. En of er in het algemeen vaak juwelen werden gedragen.

Vrouwen hadden een grote variatie aan mogelijke rouwjuwelen. Ze konden gebruik maken van halskettingen, armbanden, broches, oorbellen, haarjuwelen etc.

Voor mannen waren er andere mogelijkheden.

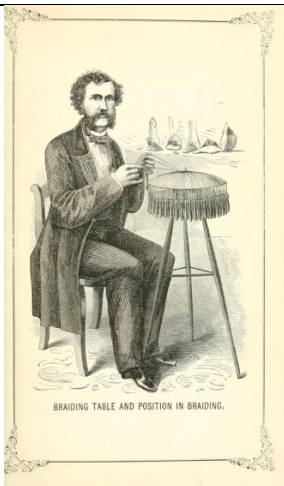
Voorbeelden van mannelijke rouwjuwelen zijn manchetknopen, horlogekettingen, spelden en een rouwband.

Volgens Herman Bauer, eigenaar van het juweliershuis Anthony dat al bestaat sinds 1822, werd over het algemeen een rouwband (een zwart stuk stof dat rond de arm werd gedragen) gecombineerd met een ander juweel.²⁴

Manchetknopen waren een duidelijke manier om aan te tonen in welke rouwfase de drager zich bevond.

Volledig zwarte manchetknopen (meestal vervaardigd uit onyx) duiden op de zware rouw. Wanneer een man zich in de lichte rouw bevond, maakte men gebruik van gouden manchetknopen met émaille d'épargne.²⁵

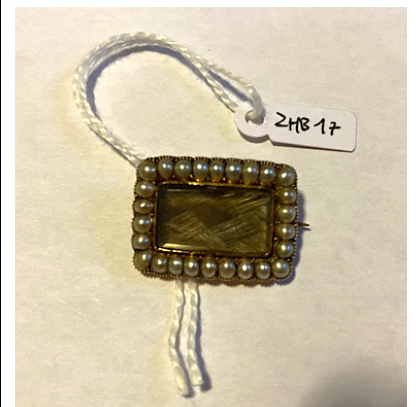
In de Zaanstreek werd aan het einde van de 19de eeuw, omstreeks 1880, horlogekettingen voor de rouw gemaakt uit zwart textiel dat in een band werd gevlochten. Door het toegankelijke materiaal werden vooral dit soort kettingen in het algemeen gedragen.²⁶ Sommige horlogekettingen werden gevlochten uit het haar van de overleden echtgenote.²⁷ (fig. 7) Een speld/pin kon door mannen gebruikt worden om de lavalier, het knoopsgat of de boord van een vest te versieren.²⁸ Het uitzicht van deze spelden is vergelijkbaar met de manchetknopen.

Figuur 2; man vervlecht haar in juwelen (1867)
©Internet Archive, *Self-instructor in the art of hair work*,
New York: Campbell

Figuur 3; ketting vervaardigd uit haar (1840)
©Juweliershuis Anthony, Antwerpen

Figuur 4; broche met vervlochten haar (1840)
©Juweliershuis Anthony, Antwerpen

²⁴ Herman Bauer, "Juweliershuis Anthony," interview by Lien Geyskens, 2022.

²⁵ Lambrechts, *Antique Cufflinks*, 72-73.

²⁶ "Horlogeketting van gevlochten band, Zaanstreek, 1875-1885," (Sieradenmuze), s.d., accessed 6 mei 2023.

²⁷ "Horlogeketting," (Sieradenmuze), s.d., accessed 6 mei 2023.

²⁸ Bauer, "Juweliershuis Anthony."

		
<p>Figuur 5; Oorbellen uit hout (1880-1900) ©Sieradenmuze, Kunstmuseum Den Haag</p>	<p>Figuur 6; manchetsknoop uit onyx (1860) ©Antique Cufflinks 1860-1960, Guy-David Lambrechts</p>	<p>Figuur 7; Horlogeketting gevlochten uit bruin haar (1860) ©Sieradenmuze, Kunstmuseum Den Haag, vervaardigd door een goudsmid te Lemmer</p>

1.1.3 Relieken

Zou een rouwjuweel tijdens de periode van het begin van de 19de eeuw tot heden kunnen dienen als uiterlijke vorm van verdriet en gemis, waardoor het rouwproces kenbaar en tastbaar wordt?

Wat is het verschil tussen een rouwsieraad en een reliek?

Rituele objecten zoals rouwjuwelen en relieken worden ook wel krachtvoorwerpen genoemd. Men haalt kracht uit de rituele betekenis die rond dit object hangt. Een deel van die kracht put men uit het geloof dat er via het object nog een vorm van contact met de overledene bestaat.²⁹ Bij rouwjuwelen is er een vorm van troost.³⁰

Volgens Leen Van Hirtum waren relieken voor gelovigen een bron van bescherming en inspiratie. Ze zijn zowel een communicatielijf naar God als een herinnering aan iemand die een voorbeeld in het geloof was.³¹ Een reliek is dus een overblijfsel van een heilige of een voorwerp dat met een heilige in aanraking is geweest, dat door gelovigen wordt vereerd.

Volgens Paul Post hebben relieken de volgende functies:

het doen voelen/herinneren aan bepaalde emoties zoals lijden en meeleven.

Het bevestigen van een bepaalde (bovennatuurlijke) macht.

Het geloof dat er via het reliek een helende, beschermende of reddende kracht stroomt.³²

De OLV-kerk van Aarschot heeft een grote collectie relieken. Een deel van deze relieken hebben de vorm van een medaillon. Onder andere het medaillon van de Heilige Anna uit 1802. (fig.8) In het kerkelijk archief wordt het echtheidscertificaat van het reliek van de Heilige Anna bewaard. (fig.9) Sinds het concilie van Trente in de zestiende eeuw moesten relieken een echtheidsverklaring van de verantwoordelijke prelaat hebben.³³ Vermits dit medaillon over een echtheidscertificaat beschikt, gaat het om een reliek. De hechtingsring bovenaan het medaillon

²⁹ Margaret Gibson, "Melancholy objects," *Morality, Promoting the interdisciplinary study of death and dying* 9, no. 4 (2004): 285.

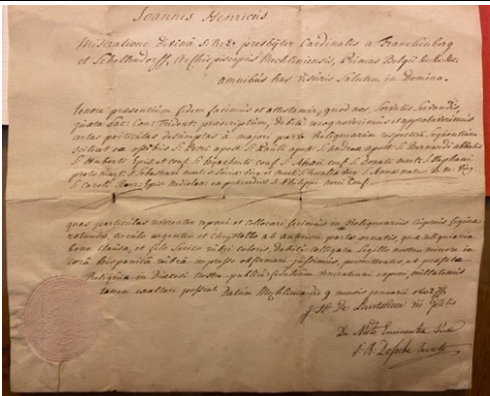
³⁰ Kinderen, "Rouw en rouwrituelen", 12.

³¹ "Stukje hemel op aarde, Webtentoonstelling door Leen Van Hirtum," (Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap), Ons Geestelijk Erf, 2017, accessed 14 mei 2023.

³² Paul Post, "The Lampedusa Cross en andere relieken en krachtvoorwerpen van grensdoden," *Camino Cahier* 4, no. 4 (2019): 38-42.

³³ "Stukjes hemel op aarde."

is zo gemaakt dat het aan een ketting kan gedragen worden. Werden deze medaillons gedragen zoals een juweel? Hadden ze een gelijkaardige beschermende functie als een scapulier? (Een scapulier werd rond de hals van een kind gedragen om het te beschermen tegen ziekte en onheil.)³⁴

	
<p>Figuur 8; Reliek van de Heilige Anna (1802) ©Kluis OLV-kerk, Aarschot</p>	<p>Figuur 9; echtheidscertificaat relik van de Heilige Anna (1802) ©Kerkarchief OLV-kerk, Aarschot</p>

1.2 20ste eeuw

1.2.1 Gebruik en tradities

In de 20ste eeuw werden zwarte juwelen en kleding tijdens de rouwperiode gedragen. Net als in de 19de eeuw beleefde men in de Nederlanden het rouwproces heel zichtbaar, echter met mindere regels en een kortere periode. Het hoogtepunt van de rouwperiode in verschillende fases bevond zich in de 19de eeuw.³⁵

De juwelen uit git en obsidiaan werden nog steeds gedragen. Juwelen in goede staat werden binnen de familie generatie op generatie bewaard.³⁶ Door de veranderende mode blijft de vraag of deze erfstukken ook gedragen werden.

Tijdens dit onderzoek werd er naar fotoboeken van begrafenissen uit het midden van de 20ste eeuw gekeken.³⁷ Op deze foto's is te zien dat er over het algemeen zeer weinig juwelen tijdens een begrafenis werden gedragen. (fig.10)

³⁴ "scapulier met grote beschermprinten," (collectie Huis van Alijn), s.d., accessed 14 mei 2023.

³⁵ "Verborgene parels uit de collectie: rouwobjecten," (Musea Brugge Verhuisblog), 2022, accessed 14 mei 2023.

³⁶ Wim van Geffen, "Het victoriaanse juweel komt opnieuw in de mode," *De Telegraaf* 1978, 9.

³⁷ "Begravenis van Maria Corbeels," in *Begravenisalbum* (privécollectie familie Van de Broeck, 1955).

*Figuur 10; vrouwen op de begrafenis van Maria Corbeels, Aarschot (1955)
© Afbeelding uit begrafenisalbum van Jan Van de Broeck*

1.2.2 Uitzicht en materialen

Met de opkomst van de fotografie sinds het midden van de 19de eeuw, deed een nieuw type rouwjuweel de intrede: de fotobroche. In plaats van een stuk haar werd de afbeelding van de overledene in een juweel verwerkt. Doordat de fotografie steeds populairder werd, werden foto's ook gebruikt voor alledaagse juwelen.³⁸ Als de persoon op de foto later overleed, kon het juweel gebruikt worden als rouwjuweel. (fig.11) Het juweel veranderde dus van functie. Om deze reden is het moeilijk om te onderscheiden of het om een dagelijks juweel of een rouwbroche gaat.

Git, obsidiaan en onyx werden nog steeds gebruikt voor het vervaardigen van rouwjuwelen. (fig.13)

Ook hout en zwart glas blijven gebruikt worden. (fig.14)

Nieuwe en goedkopere materialen zoals bakeliet doen hun intrede.

Koper en ijzer zijn in de 20ste eeuw terug te vinden in juwelen. (fig.15)

Werden deze materialen door een specifieke klasse gedragen of is dit een algemeen fenomeen?

³⁸ "De tragische geschiedenis van Theofiel en Clementine," (Spoorzoeker), Peter Eyckerman, 2012, accessed 5 april 2023.

In het midden van de 20ste eeuw komt er een nieuw type rouwjuweel voor de mannen.
 Een ronde knoop (meestal gemaakt uit een goedkoop metaal) waar zwarte stof rond werd geweven.
 Deze knoop kon op een jas of vest vastgespeld worden voor een begrafenis. (fig.16)³⁹
 Manchetknopen in een goedkoper witmetaal konden zwart gelakt worden voor begrafenis.⁴⁰ (fig.17)
 Aan de hand van de interviews en het bekijken van de knopen en manchetknopen werden de besproken juwelen zeker gedragen door mannen in de middenklasse. Droegen de arbeidersklasse en hogere klassen andere materialen? Of was het een algemeen gebruik?

		
<p><i>Figuur 11; Clementine De Waele met fotobroche van haar intussen overleden man, Hamme (1920) ©Spoorzoeker.petereyckerman.be</i></p>	<p><i>Figuur 12; ketting van git en onyx (1900-1940) ©Musea Brugge</i></p>	<p><i>Figuur 13; broche in zwart glas (1900-1940) ©Modemuseum Hasselt</i></p>
		
<p><i>Figuur 14; Rouwbroche in de vorm van een kruis in koper (1900-1910) ©Modemuseum Hasselt</i></p>	<p><i>Figuur 15; ronde knoop met zwarte stof (1965) ©Hugo Cumps, Scherpenheuvel</i></p>	<p><i>Figuur 16; witmetalen manchetknoop met zwarte lak, gedragen door Lodewijk Ontrop (1910) ©Ben Nijs, Antwerpen</i></p>

³⁹ Marie-Louise Coenen, Georgette Schollen, and Marie-Paule Danhieux, "Interview rouwknopen," interview by Lien Geyskens, 2022.

⁴⁰ Lambrechts, *Antique Cufflinks*, 112.

1.3 21ste eeuw

1.3.1 Gebruik en tradities

Volgens Manu Keirse gebeurt de dood meer achter de schermen.

In 1962 stierf in Vlaanderen 59% van de mensen thuis. In 2007 was dat nog 23%.

Keirse stelt dat, in het Westen, sterven geassocieerd wordt met de derde en vierde leeftijd.

Het merendeel van de mensen sterft in ziekenhuizen en zorgcentra. De overledene wordt niet meer thuis, maar in een mortuarium opgebaard. Kinderen worden vaak niet meegenomen op bezoek bij een stervende of bij de laatste groet. Het sterven gebeurt achter de schermen.⁴¹

In de 21ste eeuw is sterven iets voor de oudere generaties geworden. Volgens Duncan Sayer hebben jongeren weinig ervaring met de dood. Dit komt omdat de dood en het rouwproces uit het dagelijks leven verdwenen zijn, waardoor rouwen een persoonlijke ervaring wordt.⁴² Een voorbeeld hiervan zijn de rouwjuwelen uit de 21ste eeuw.

Maar dat de dood tegenwoordig achter de schermen gebeurt, betekent niet dat het een taboe is geworden.

Zo kan je in musea nog steeds over bepaalde aspecten van de dood leren.

Er bestaan zelfs verschillende boeken om kinderen via een verhaal uit te leggen wat de dood precies inhoudt en hoe je er mee om kan gaan. Zo legt Britta Teckentrup in haar boek *Een boom vol herinneringen* aan kinderen uit hoe je met een overlijden kan omgaan.⁴³ Terwijl Patrick Ness met zijn boek jongeren helpt omgaan met een dodelijk ziekteproces.⁴⁴

Volgens Leda Gheysen, een juweelontwerpster met een zijspecialisatie in rouwjuwelen, hebben de assenjuwelen in de 21ste eeuw hun intrede gedaan.⁴⁵ Dit is niet verwonderlijk aangezien alleen al in Vlaanderen 74% van de bevolking gecremeerd wordt.⁴⁶

Dat rouwen iets persoonlijk is geworden, toont het veranderde uitzicht van rouwjuwelen.

Rouwjuwelen worden vandaag ook als 'gewone juwelen' in het dagelijks leven gedragen.

Wanneer klanten bij Leda een bestelling plaatsen, spreken de klanten over een assenjuweel in plaats van een rouwjuweel. Zij kiezen voor een door haar ontworpen juweel, waarin nadien subtiel de assen van de overledene worden verwerkt. Het mag absoluut niet opvallen dat het om een rouwjuweel gaat.⁴⁷

Zoals in de vorige hoofdstukken werd besproken, werden rouwjuwelen specifiek gemaakt om te tonen dat je in rouw bent. Vandaag worden nog steeds rouwjuwelen gemaakt (bijvoorbeeld een assenjuweel). Maar een juweel dat toebehoorde aan een geliefde, kan na het overlijden ook gedragen worden om die geliefde te blijven herdenken. Een goed voorbeeld hiervan is het medaillon van Lutgard D'hondt. (Fig.17&18) Haar vader had het medaillon geschonken als een cadeau aan haar moeder. Na zijn overlijden droeg haar moeder het medaillon dagelijks om haar overleden man te herdenken. Na haar dood, draagt Lutgard het juweel om haar beide ouders te herdenken.⁴⁸

⁴¹ Manu Keirse, *Later begint vandaag: Antwoorden over de laatste levensfase, palliatieve zorg en euthanasie* (Tielt: Lannoo nv., 2022), 10-12.

⁴² Duncan Sayer, "Who's afraid of the dead? Archaeology, modernity and the death taboo," *World Archaeology* 42, no. 3 (2010): 482-83.

⁴³ Britta Teckentrup, *Een boom vol herinneringen* (Haarlem: Gottmer, 2013).

⁴⁴ Patrick Ness, *A Monster Calls* [Zeven minuten na middernacht] (Breda: De Geus, 2013).

⁴⁵ Leda Gheysen, "Ontwerpen van rouwjuwelen," interview by Lien Geyskens, 2023.

⁴⁶ "Nog nooit was het aantal crematies zo hoog als in 2020," (uitvaartvlaanderen.be), Uitvaart Vlaanderen, 2021, accessed 17 april 2021.

⁴⁷ Gheysen, "Ontwerpen rouwjuwelen."

⁴⁸ Lutgard D'hondt, "Erfjuweel als rouwjuweel," interview by Lien Geyskens, 18 mei, 2023.

	
<p>Figuur 17; De moeder van Lutgard draagt het medaillon (1973) ©Lutgard D'hond, Zichem</p>	<p>Figuur 18; medaillon na erfenis gebruikt als rouwjuweel (2023) ©Lutgard D'hond, Zichem</p>

1.3.2. Uitzicht en materialen

Tegenwoordig zijn rouwjuwelen steeds moeilijker te herkennen. Ze hebben vaak het uitzicht van een alledaags juweel.⁴⁹ Rouwjuwelen zijn in de 21ste eeuw nog steeds aanwezig. In Het Nieuwsblad vertelt Joerie Dewagenaere: "Edelsmid ziet de vraag naar rouwjuwelen verviervoudigd sinds start coronacrisis: Mensen konden geen echt afscheid nemen en moeten daarom nog heel wat verwerken".⁵⁰

Assenjuwelen bestaan in verschillende vormen. Sommige laten duidelijk zien dat ze assen bevatten. (Fig.19) De assen worden in een koker met een gegraveerde naam gegoten en hangt als een medaillon aan een ketting. Juwelen waarbij de assen subtiel worden weggewerkt, worden het meest courant besteld: (Fig.20)

*"Rouwjuwelen moeten dagelijks gedragen kunnen worden, zijn subtiel en hedendaags. Meestal worden de assen in een klein kokertje gegoten dat nadien wordt afgesloten met een parel of steen. Op deze manier kunnen de assen zowel in een ketting, als in een armband of ring verborgen worden."*⁵¹ (Fig.20)

Een ander voorbeeld zijn de juwelen met een vingerafdruk. De afdruk van een vinger van de overleden persoon wordt op een metalen plaatje gedrukt en in een ketting of armband verwerkt. (Fig.21)

Marie-Paule heeft haar trouwring laten samensmelten met de trouwring van haar overleden man. (Fig.22) Hierdoor ontstaat een nieuw (rouw)juweel.

⁴⁹ Gheysen, "Ontwerpen rouwjuwelen."

⁵⁰ Joerie Dewagenaere, "Edelsmid ziet de vraag naar rouwjuwelen verviervoudigd sinds start coronacrisis: "Mensen konden geen echt afscheid nemen en moeten daarom nog heel wat verwerken", " *Het Nieuwsblad*, 2 november 2021.

⁵¹ Gheysen, "Ontwerpen rouwjuwelen."

In de 21ste eeuw worden rouwjuwelen uit verschillende edelmetalen en legeringen vervaardigd. Ook de versieringen variëren van een diamant, parel tot gekleurd glas. Leda kan voor elk budget een mooi rouwjuweel ontwerpen.⁵²

Figuur 19; assenketting, assen zitten in een kokervormige hanger (2018)
©Korneel Vanhalst, Aarschot

Figuur 20; assenarmband, de assen zijn verborgen achter een steen (2018)
©Lien Geyskens, Aarschot

Figuur 21; ketting met vingerafdruk uit zilverlegering (2008)
©Leni Van den Branden, Aarschot

Figuur 22; trouwring samengevoegd met trouwring van de overledene (2018)
©Marie-Paule Danhieux, Aarschot

⁵² Gheysen, "Ontwerpen rouwjuwelen."

2. Horen rouwjuwelen thuis in musea?

2.1 Waardebepaling

Aan de hand van twee fictieve waardebeoordelingen tracht ik te achterhalen of het mogelijk is of de rouwjuwelen, die tijdens dit onderzoek besproken werden, in musea kunnen terechtkomen. Een waardering gaat in deze context niet over het achterhalen van een financiële waarde, maar over het onderzoek van de erfgoedwaarde.⁵³ Aan de hand van een waardebeoordeling kan onderzocht worden welke waarden een bepaald object heeft en of deze waarden al dan niet genoeg zijn om van de objecten collectiestukken te maken.⁵⁴

Barbara Appelbaum stelt dat alle objecten een bepaalde waarde hebben. Deze waarde kan echter ook doorheen de tijd veranderen. Vaak in samenhang met de fysieke staat van het object.⁵⁵ Waardebeoordelingen worden binnen musea in teamverband gedaan, waarbij iedere expert zijn specifieke kennis inzet.⁵⁶ Een waardebeoordeling is in principe participatief. In dit onderzoek werd de waardebeoordeling gemaakt vanuit de kennis van één persoon. De waardebeoordeling die tijdens dit onderzoek werd gemaakt is om deze reden niet bindend, enkel suggestief.

De eerste reflectie over waarde zou gemaakt kunnen worden aan de hand van het schema in het boek *Op de museale weegschaal* van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.⁵⁷ Hieronder volgt een suggestieve waardebeoordeling op een verzameling rouwjuwelen.

	Criteria	Laag	Gemiddeld	Hoog
Kenmerken	<i>Toestand</i>			X
	<i>Ensemble</i>	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
	<i>Herkomst</i>	X		
	<i>Zeldzaamheid en representatie</i>		X	

De rouwjuwelen verkeren in een goede staat. Ze zijn compleet, in originele toestand en geschikt voor gebruik. De ensemble waarde is niet van toepassing. Meerdere juwelen konden tegelijkertijd gedragen worden. De juwelen staan echter op zichzelf en vormen samen geen geheel. De herkomstwaarde is laag. Bij gedateerde juwelen kent men vaak enkel de datum en gebruikte materialen. Bij moderne rouwjuwelen is de herkomst en het persoonlijke verhaal meestal wel gekend. Rouwjuwelen zijn geen zeldzaamheid. Ze kunnen echter wel een goede representatie zijn voor het rouwthema doorheen de tijd. Ook kunnen ze een inzicht geven over hoe een deel van de rouwgebruiken doorheen de tijd eruitzagen.

⁵³ "Wat is waarden?", (Faro: Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed), s.d., accessed 29 april 2023.

⁵⁴ "Hoe waarden we cultureel erfgoed?," (Faro: Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed), s.d., accessed 29 april 2023.

⁵⁵ Barbara Appelbaum, *Conservation treatment methodology* (Taylor & Francis Ltd, 2010), 86-87.

⁵⁶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Op de museale weegschaal; Collectiewaardering in zes stappen*, ed. Anne Versloot (Werkendam: Drukkerij Damen, 2013), 9-10.

⁵⁷ Erfgoed, *Op de museale weegschaal*, 60-61.

	Criteria	Laag	Gemiddeld	Hoog
Cultuurhistorisch	<i>Historisch</i>			X
	<i>Artistiek</i>		X	
	<i>Informatief</i>	X		

Rouwjuwelen hebben een hoge historische waarde. Er is een associatie met gebeurtenissen als de dood en activiteiten als het actief rouwen in het verleden. Ook geven ze een blik op bepaalde processen, thema's en levensstijlen uit het verleden. Rouwjuwelen hebben gemiddelde artistieke/kunsthistorische waarde. Ze zijn bijzonder vanwege het concept en de creativiteit gebruikt om deze juwelen te vervaardigen. Rouwjuwelen bevatten een groot potentieel om bestudeerd te worden in verschillende vakgebieden: antropologisch, (kunst)historisch, genealogisch etc. Informatief hebben ze vandaag een lage waarde doordat er weinig onderzoeken over rouwjuwelen in de Nederlanden bestaan.

	Criteria	Laag	Gemiddeld	Hoog
Sociaal-maatschappelijk	<i>Maatschappelijk</i>			X
	<i>Beleving</i>		X	

Rouwjuwelen hebben zowel een actuele als een sociale, religieuze en maatschappelijke betekenis. Mensen in het bezit van een rouwjuweel kunnen verbondenheid/empathie voelen wanneer ze in contact komen met een ander rouwjuweel. Ook mensen met een sterfgeval in de familie kunnen verbinding voelen met rouwjuwelen door hun eigen herinneringen met een overledene.

	Criteria	Laag	Gemiddeld	Hoog
Gebruik	<i>Museaal</i>	X		
	<i>Economisch</i>	X		

De museale en economische waarden zijn laag. Bij Museum Tot Zover vormen ze een onderdeel van de permanente collectie.⁵⁸ Maar de meeste rouwjuwelen in het bezit van musea worden niet tentoongesteld. Er bestaat potentieel voor verder onderzoek. Ook zouden ze gebruikt kunnen worden als onderdeel voor educatieve doeleinden (voor bijvoorbeeld het begrijpen van rouwprocessen). Doordat er weinig aandacht voor dit type juweel

⁵⁸ Laura Cramwinckel, "Collectie rouwjuwelen Museum Tot Zover," interview by Lien Gesyken, 2023.

bestaat, is de museale waarde momenteel laag. Door de onbekendheid/gebrek aan interesse is de economische waarde voor musea evenzeer laag.

De tweede waardebepaling werd geïnspireerd door het boek *Conservation Treatment Methodology* van Barbara Appelbaum. Zij stelt dat objecten een persoonlijke en een culturele waarde hebben. De persoonlijke waarde slaat op hoe mensen die een persoonlijke band of hechte verbinding met het object hebben naar het object kijken. Het is een subjectieve waarde. De culturele waarde gaat over hoe verschillende gemeenschappen/de samenleving naar het object kijken. Deze waarden kunnen in verschillende categorieën opgesplitst worden.⁵⁹

	Laag	Gemiddeld	Hoog
<i>Historical value</i>			X
<i>Research value</i>		X	
<i>Educational value</i>		X	

De historische waarde is afhankelijk in hoeverre de objecten dragers van informatie over een bepaalde geschiedenis zijn. Rouwjuwelen kunnen meer vertellen over de rouwgebruiken en tradities doorheen de eeuwen. Hierdoor hebben ze een hoge historische waarde. Naast (kunst)historisch onderzoek kunnen rouwjuwelen helpen met onderzoek naar het immaterieel erfgoed rond rouw. Ondanks het potentieel bestaan er weinig (historische) geschriften die meer inzicht kunnen geven over de objecten. Rouwjuwelen kunnen als educatief materiaal gebruikt worden om rouwgebruiken in verschillende eeuwen te tonen. Door de relatieve onbekendheid van de juwelen zijn het interessante objecten om aan het publiek tentoon te stellen.

	Laag	Gemiddeld	Hoog
<i>Use value</i>			X
<i>Age value</i>		X	
<i>Newness value</i>	X		

De juwelen verkeren in een goede staat. Ze zouden zonder probleem gedragen kunnen worden en hun oude functie weer opnemen. Hierdoor heeft het een hoge gebruikswaarde. De leeftijdswaarde gaat in deze waardebepaling niet over de effectieve ouderdom van de objecten. Het gaat om hoe oud/nieuw de objecten eruitzien en of dit al dan niet een meerwaarde aan het object en de beleving geeft. De leeftijdswaarden toekennen is voor deze waardebepaling subjectief. Omwille van het opzet van dit onderzoek, wordt er naar de voorkeur van één persoon gekeken en niet naar die van een onderzoeksteam.

⁵⁹ Appelbaum, *Conservation treatment methodology*, 88-114.

	Laag	Gemiddeld	Hoog
<i>Sentimental value</i>			X
<i>Monetary value</i>		X	
<i>Rarity</i>	X		

De sentimentele waarde slaat op de directe persoonlijke ervaring van een individu met het object. Volgens Appalbaum kan deze sentimentele waarde samen met het object over verschillende generaties doorgegeven worden. Hoe een persoon zich bij bepaalde objecten voelt is subjectief. Rouwjuwelen zijn verbonden met een thema waar iedereen gekend mee is: de dood. Hierdoor zullen ze altijd bepaalde emoties bij mensen opwekken. De geldwaarde is een combinatie van de effectieve waarde van het object en de hoeveelheid geld die iemand voor het object zou willen geven. De besproken rouwjuwelen hebben een variërende waarde naargelang het gebruikte materiaal. Dit in combinatie met de relatieve onbekendheid van de juwelen, hebben ze een gemiddelde geldwaarde. Rouwjuwelen zijn geen zeldzaamheid.

	Laag	Gemiddeld	Hoog
<i>Associative value</i>	X		
<i>Commemorative value</i>			X

Rouwjuwelen zouden een hoge associatieve waarde kunnen hebben. Zo hebben de rouwmanchetknopen van figuur 16 toebehoord aan de musicus en componist Lodewijk Ontrop. De andere rouwjuwelen behoorden niet tot een bekend persoon. Bij enkele juwelen is de eigenaar niet gekend. Om deze reden hebben de juwelen die in dit onderzoek zijn besproken een lage associatieve waarde. De rouwjuwelen hebben wel een hoge herdenkingswaarde. Vooral de hedendaagse rouwjuwelen die specifiek worden gemaakt om een overleden geliefde te herdenken.

Met behulp van beide schema's werd er een hypothese opgebouwd over de waarde van rouwjuwelen. Deze hypothese dient nog verder onderzocht te worden.

Bij de eerste waardebeoordeling zijn de waarden bijna gelijk verdeeld. Met 1 punt in de meerderheid (elke X staat voor een punt) hebben de juwelen een lage waarde. Ook bij de tweede waardebeoordeling zijn de waarden bijna gelijk verdeeld. Bij de tweede waardebeoordeling hebben de juwelen echter een hoge tot gemiddelde waarde. Of juwelen al dan niet als collectiestukken in musea horen, zal sterk afhangen van de waarden binnen het museum. Maar horen rouwjuwelen thuis in musea?

De juwelen die bewaard werden in musea waren in goede staat. Naast de vermoedelijke vervaardigingsdatum en het gebruikte materiaal konden de musea geen verdere informatie geven. De persoon achter het object was verdwenen. In het vorige hoofdstuk werd besproken dat juwelen binnen families over generaties worden bewaard. Deze objecten zijn een fysiek spoor van een leven uit het verleden.⁶⁰ Net als onvervreemdbare

⁶⁰ Marius Kwint, *Material Memories: Design and Evocation*, ed. Marius Kwint, Christopher Breward, and Jeremy Aynsley, vol. 5, *Materializing Culture*, (Oxford: Berg Publishers, 1999), 1-2.

bezittingen zijn rouwjuwelen verbonden met een bepaalde identiteit (in dit geval de identiteit van een bepaalde familie). Ze geven een stabiliserende kracht. Dit maakt het moeilijk om de juwelen zomaar weg te geven.⁶¹

2.2 Bewaring

Volgens de huidige Westerse normen zullen objecten eerder geconserveerd dan gerestaureerd worden.⁶² Bij preventieve conservering tracht men de bewaaromstandigheden voor het object zo ideaal mogelijk te maken. Er wordt naar de omgeving van het object gekeken om schade of verlies te voorkomen en te minimaliseren.⁶³

De juwelen gemaakt uit haar kunnen best bewaard worden tussen de 16°C en 20°C met een relatieve vochtigheid van 50-55%. De ruimte moet stofvrij gehouden worden om te voorkomen dat het stof in combinatie met het haar een voedingsbodem wordt voor schimmels en bacteriën.⁶⁴

Ook metalen moeten stofvrij bewaard worden.⁶⁵ Stof is een hygroscopisch materiaal. Door de combinatie van verontreinigde lucht en vocht kan corrosie in werking treden.⁶⁶

Volgens B.A. Jütte is het aan te raden de metalen juwelen bij een temperatuur tussen de 2°C en 25°C te bewaren met een relatieve luchtvochtigheid minder dan 45%. Edele metalen zoals goud hebben geen specifieke eisen.⁶⁷

Git is gevoelig aan hitte. Het kan best in een koele ruimte met voldoende luchtcirculatie bewaard worden. Omdat git een zacht materiaal is, kunnen er makkelijk krassen op het oppervlak komen wanneer het in contact komt met hardere materialen.⁶⁸

Als er naar deze voorwaarden voor bewaring wordt gekeken, kan men stellen dat rouwjuwelen veilig bewaard kunnen worden thuis. Sinds 1 januari 2023 geldt er in Vlaanderen een nieuwe renovatieverplichting. Het doel is dat alle Vlaamse woningen tegen 2050 een EPC-label A (= klimaatneutraal) halen.⁶⁹ Ook moeten alle nieuwbouwwoningen en ingrijpende energetische renovaties voorzien worden van een ventilatiesysteem waardoor er een constant en beter binnenklimaat wordt gecreëerd.⁷⁰

Uiteraard zullen musea een goede bewaring voor de juwelen kunnen garanderen. En niet alle huizen voldoen vandaag aan de normen en standaarden die de Vlaamse Overheid tegen 2050 wil behalen. Ook moet er rekening mee gehouden worden dat deze wetgeving enkel geldt voor Vlaanderen. Sinds 1979 werd het verplicht om bij nieuwbouw en renovatie zowel dak- als gevelisolatie aan te brengen. Vanaf 1983 kwam daar vloerisolatie bij.⁷¹ De meeste huizen in België en Nederland voldoen daarom aan de vereisten om rouwjuwelen veilig thuis te bewaren.

⁶¹ Marc Jacobs, "Cultureel erfgoed: onvervreembare bezittingen," *Mores. Tijdschrift voor Volkskunde in Vlaanderen* 2, no. 4 (2001): 13.

⁶² Barbara Kruijssen, *De kunst van het bewaren; Restauratie en conservering van kunstvoorwerpen* (Zwolle: Waanders uitgevers, 2003), 7-8.

⁶³ "Preventieve vs. actieve conservering," (KBR), s.d., accessed 20 mei 2023.

⁶⁴ Wijnans, "Juwelen in kerkelijk bezit", 98.

⁶⁵ Kruijssen, *De kunst van het bewaren*, 132.

⁶⁶ "Chemische schade," Aftakeling van metalen voorwerpen (Faro), s.d., accessed 20 mei 2023.

⁶⁷ B.A.H.G. Jütte, *Passieve conservering; klimaat en licht*, 3 ed. (Amsterdam: Centraal laboratorium voor onderzoek van voorwerpen van kunst en wetenschap, 1994), 38-39.

⁶⁸ Wijnans, "Juwelen in kerkelijk bezit", 100.

⁶⁹ "Renovatieverplichting voor residentiële gebouwen," (Vlaanderen.be), s.d., geraadpleegd op 20 mei 2023.

⁷⁰ "Ventilatie en verluchting," Bouwen, wonen en energie (Vlaanderen.be), s.d., accessed 20 mei 2023.

⁷¹ K.A.M. Weijers, "PLUG-component: Passiefhuis Levensduur UpGrade voor de woning" (Technische Universiteit Eindhoven, 2010), 12.

2.3 ethiek

Rouwjuwelen hebben onderzoek potentieel. Zowel (kunst)historisch als genealogisch. In hoeverre is genealogisch onderzoek ethisch verantwoord en hoe kunnen deze onderzoeksresultaten in toekomstige tentoonstellingen aan het publiek getoond worden?

Genealogisch onderzoek zou ons meer kunnen vertellen over de uiterlijke aspecten van de overledene, de afkomst op continentaal niveau of zelfs voor afzonderlijke etnische groepen.⁷² Maar is dit ethisch verantwoord? Met het DNA-onderzoek kan ook gekeken worden naar de persoonlijke medische informatie, verkeerd toegeschreven ouderschap en het bewijzen van incest.⁷³ Als dit soort bevindingen openbaar gemaakt zou worden, kan dit een grote impact hebben op de nabestaanden van de overledene. Wegen de resultaten van genealogisch onderzoek op tegen de mogelijke inbreuk op privacy van de nabestaanden?

Volgens ICOM Code of Ethics for Museums hebben musea de plicht om continu (variërend) onderzoek naar collectiestukken te doen. Bovendien worden ze aangemoedigd hun bevindingen te publiceren en/of er tentoonstellingen mee te maken. Publicaties en tentoonstellingen moeten echter wel gepresenteerd worden met tact en respect voor de gevoelens van menselijke waardigheid van alle volkeren.⁷⁴

Wanneer er DNA-onderzoek naar rouwjuwelen zou plaatsvinden, kan gekeken worden of de nabestaanden gekend zijn. Voor aanvang van onderzoek kan de familie op de hoogte gebracht worden en om toestemming voor het onderzoek worden gevraagd. Als de originele eigenaar niet gekend is, kan naar de ouderdom van het juweel gekeken worden. Bij juwelen ouder dan 100 jaar, is de kans zeer klein dat er nog naaste verwanten in leven zijn en is onderzoek dus ethisch verantwoord.⁷⁵

Hoe moeten museale instellingen met rouwjuwelen en eventueel onderzoek omgaan? Het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek heeft op 9 januari 2023 de volgende adviezen opgesteld:

Onderzoek naar menselijke resten:

- handelingen gebeuren met het grootste respect
- gebruikte technieken zijn zo weinig mogelijk invasief
- een precieze en gevalideerde onderzoeksdoelstelling
- een rigoureuze wetenschappelijke methode
- voorleggen van ethisch advies
- ...

Tentoonstellingen:

- tentoonstellen enkel in wetenschappelijke context
- tentoongesteld met gepast respect, in de juiste sfeer en context
- educatieve uitleg moet worden voorzien⁷⁶

Deze raadgeving geldt enkel voor rouwjuwelen met menselijke resten (haarjuwelen, assenjuwelen).

Museum Tot Zover stelt zijn collectie rouwjuwelen tentoon achter een glazen vitrine. De objecten kunnen door de bezoekers niet worden aangeraakt. Meerdere juwelen hebben een gezamenlijk plakaatje waarop de uitleg over het type rouwjuweel staat en uit welke periode ze komen. Er wordt geen persoonlijke informatie

⁷² Kyle McKibbin, Mahsa Shabani, and Maarten H.D. Larmuseau, "From collected stamps to hair locks: Ethical and legal implications of testing DNA found on privately owned family artifacts," *Human Genetics* (2023): 336-37, 3.

⁷³ McKibbin, Shabani, and Larmuseau, "ethical and legal implications of testing DNA," 335.

⁷⁴ ICOM, *ICOM Code of Ethics for Museums* (ICOM-code-En-Web.pdf, 2017), 25-26.

⁷⁵ McKibbin, Shabani, and Larmuseau, "ethical and legal implications of testing DNA," 338.

⁷⁶ Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek, Advies nr. 82 van 9 januari 2023 betreffende het statuut van menselijke resten in museale, wetenschappelijk en particuliere collecties, 82, 25-27 (2023).

(overlijdensdatum, naam, plaats) vermeld.⁷⁷ Zo hebben zij een oplossing gevonden om hun collectie ethisch tentoon te stellen.

In België bestaat er geen beleid of best practice voor het beheer van collecties (zowel fysiek als gedigitaliseerd) met menselijke resten. Er bestaat ook geen beleid over wat te doen bij repatriëringsverzoeken of zelfs de juridische status van menselijke resten.⁷⁸

Volgens FARO stelt de gepolariseerde maatschappij van vandaag de museale sector voor ethische uitdagingen. Volgens hen gaat ethisch handelen over het goede doen en recht doen aan alle betrokkenen. Om musea te helpen met het maken van ethische keuzes voor tentoonstellingen hebben ze op hun website een toolbox gepubliceerd. Deze toolbox werd in 2019 door het London Transport Museum gemaakt.⁷⁹ Verschillende musea kunnen hier een voorbeeld aan nemen wanneer er vragen ontstaan over het ethisch tentoonstellen.

⁷⁷ Cramwinckel, "Museum Tot Zover."

⁷⁸ Royal Belgian Institute of Natural Sciences, *Samenvatting van het HOME project, HOME: Human Remains Origin(s) Multidisciplinary Evaluation*, anthropology, Royal Belgian Institute of Natural Sciences (2019).

⁷⁹ "Ethische uitdagingen bij hedendaags verzamelen: een toolbox," (Faro), 2021, accessed 25 mei 2023.

Conclusie

Is het verantwoord om zowel genealogisch als (kunst)historisch onderzoek naar rouwjuwelen te verrichten en deze tentoon te stellen? Hebben rouwjuwelen voldoende waarden om in musea tentoongesteld te worden? Afhankelijk van het soort waarde dat de erfgoedinstelling vooropstelt, hebben rouwjuwelen voldoende waarde om in de collectie opgenomen te worden. In sommige Musea, zoals museum Tot Zover, zijn rouwjuwelen prominent aanwezig. In andere musea zijn ze minder aanwezig.

Door erfenissen en de emotionele waarde achter het juweel, worden rouwjuwelen doorgegeven in families en worden ze thuis bewaard. De meeste huizen hebben een correct binnenklimaat om deze juwelen te bewaren. Zeker wanneer er naar de normen van de toekomst wordt gekeken.

Wanneer ik kijk naar het afwegingskader: De erfgoedwaarden van funerair erfgoed, passen rouwjuwelen hier perfect onder. Rouwjuwelen getuigen van de alledaagse, intieme maar soms ook afstandelijke omgang van de Vlamingen met de dood. Wanneer rouwjuwelen worden erkend als funerair erfgoed, kan er meer onderzoek naar verricht worden. Hierdoor kan er gekeken worden naar de bestaansgeschiedenis van de mens en haar relatie tot de omgeving, tijd- en regio-gebonden menselijk gedrag. Zolang rouwjuwelen niet erkend worden als een onderdeel van het funerair erfgoed, blijft de kans bestaan dat ze binnen families hun waarde verliezen en verloren kunnen gaan.

Rouwjuwelen van het begin van de 19de eeuw tot heden hebben meermaals een metamorfose ondergaan. Aan een eigentijds juweel kan men niet altijd meer zien welke waarde, verhaal of betekenis het juweel voor de drager heeft. In tegenstelling tot rouwjuwelen van de 19de eeuw tonen rouwjuwelen van de 21ste eeuw niet meteen aan dat mensen in rouw zijn. Dit gaat samen gepaard met de traditie die in het begin van de 19de eeuw sterk aanwezig is met duidelijke regels en verplichtingen naar eerder subtiele juwelen met een persoonlijke betekenis in de 21ste eeuw.

Tijdens dit onderzoek heb ik vastgesteld dat rouwjuwelen van het begin van de 19de eeuw tot heden dienen als uiterlijke vorm van verdriet en gemis, waardoor het rouwproces kenbaar en tastbaar wordt.

Bibliografie

- "Scapulier Met Grote Beschermprinten." s.d., accessed 14 mei 2023.
- Appelbaum, Barbara. *Conservation Treatment Methodology*. Taylor & Francis Ltd, 2010.
- Bauer, Herman. "Juweliershuis Anthony." By Lien Geyskens. 2022.
- "Begrafenis Van Maria Corbeels." In *Begrafenisalbum*. privécollectie familie Van de Broeck, 1955.
- Bergman-vervoort, H. Articles Noirs Bon Marché Exceptionnel. H. Bergman-Vervoort. collectie MAS.
- Bio-ethiek, Belgisch Raadgevend Comité voor. *Advies Nr. 82 Van 9 Januari 2023 Betreffende Het Statuut Van Menselijke Resten in Museale, Wetenschappelijk En Particuliere Collecties*, 2023.
- "Verborgene Parels Uit De Collectie: Rouwobjecten." 2022, accessed 14 mei 2023.
- Campbell, Mark. *Self-Instructor in the Art of Hair Work, Dressing Hair, Making Curls, Switches, Braids, and Hair Jewelry of Every Description*. New York: Campbell, 1867.
- Chamereau, Maison Aug. Articles Pour Deuil. Maison Aug. Chamereau. collectie MAS.
- Coenen, Marie-Louise, Georgette Schollen, and Marie-Paule Danhieux. "Interview Rouwknopen." By Lien Geyskens. 2022.
- Collectief, Geheugen. *Kleding Op Het Kempense Platteland: Vrouwen*. Bokrijk (Kleding op het Kempense platteland: 2018).
- Cortois, Paul. "Kritische Studie, Alaetore Aandachtsmachines Van De Derde Soort." [In Nederlands]. *Tijdschrift voor filosofie* 81 (2019): 4.
- Cramwinkel, Laura. "Collectie Rouwjuwelen Museum Tot Zover." By Lien Geyskens. 2023.
- Darteville-Depoitte. A La Plume Noire. Spécialité Pour Deuil. Rue De La Madelaine 49 Bruxelles. collectie Huis van Alijn.
- Dewagenaere, Joerie. "Edelsmid Ziet De Vraag Naar Rouwjuwelen Verviervoudigd Sinds Start Coronacrisis: "Mensen Konden Geen Echt Afscheid Nemen En Moeten Daarom Nog Heel Wat Verwerken"." *Het Nieuwsblad*, 2 november 2021.
- Dijn, Herman De. *Rituelen; Waarom We Niet Zonder Kunnen*. Pelckmans, 2018.
- D'hondt, Lutgard. "Erfjuweel Als Rouwjuweel." By Lien Geyskens. 18 mei, 2023.
- Erfgoed, Rijksdiens voor het Cultureel. *Op De Museale Weegschaal; Collectiewaardering in Zes Stappen*. Edited by Anne Versloot. Werkendam: Drukkerij Damen, 2013.
- "De Tragische Geschiedenis Van Theofiel En Clementine." Peter Eyckerman, 2012, accessed 5 april 2023.
- Flebus, Mathilde. Spécialité Pour Deuil. Longue Rue Neuve N°205 Anvers. collectie Huis van Alijn.
- Geffen, Wim van. "Het Victoriaanse Juweel Komt Opnieuw in De Mode." *De Telegraaf*, 1978.
- Gheysen, Leda. "Ontwerpen Van Rouwjuwelen." By Lien Geyskens. 2023.
- Gibson, Margaret. "Melancholy Objects." [In Engels]. *Morality, Promoting the interdisciplinary study of death and dying* 9, no. 4 (2004).
- "Horlogeketting." s.d., accessed 6 mei 2023.
- "Stukje Hemel Op Aarde, Webtentoonstelling Door Leen Van Hirtum." Ons Geestelijk Erf, 2017, accessed 14 mei 2023.
- ICOM. *Icom Code of Ethics for Museums*. ICOM-code-En-Web.pdf, 2017.
- Jacobs, Marc. "Cultureel Erfgoed: Onvervreembare Bezittingen." [In Nederlands]. *Mores. Tijdschrift voor Volkskunde in Vlaanderen* 2, no. 4 (2001).
- Jütte, B.A.H.G. *Passieve Conservering; Klimaat En Licht*. 3 ed. Amsterdam: Centraal laboratorium voor onderzoek van voorwerpen van kunst en wetenschap, 1994.
- "Preventieve Vs. Actieve Conservering." s.d., accessed 20 mei 2023.
- Keirse, Manu. *Later Begint Vandaag: Antwoorden over De Laatste Levensfase, Palliatieve Zorg En Euthanasie*. Tielt: Lannoo nv., 2022.
- Kinderen, Toon der. "Rouw En Rouwrituelen." Bachelorscriptie, Universiteit Utrecht, 2013.
- "Charles Frederick Worth (1825-1895) and the House of Worth." The Met, 2004, accessed 1 mei 2023.
- Kruijssen, Barbara. *De Kunst Van Het Bewaren; Restauratie En Conservering Van Kunstvoorwerpen*. Zwolle: Waanders uitgevers, 2003.
- Kwint, Marius. *Material Memories: Design and Evocation*. Materializing Culture. Edited by Marius Kwint, Christopher Breward and Jeremy Aynsley. Vol. 5, Oxford: Berg Publishers, 1999.
- Lambrechts, Guy-David. *Antique Cufflinks 1860-1960*. 2011.
- "Chemische Schade." Aftakeling van metalen voorwerpen, s.d., accessed 20 mei 2023.
- "Ethische Uitdagingen Bij Hedendaags Verzamelen: Een Toolbox." 2021, accessed 25 mei 2023.
- McKibbin, Kyle, Mahsa Shabani, and Maarten H.D. Larmuseau. "From Collected Stamps to Hair Locks: Ethical and Legal Implications of Testing Dna Found on Privately Owned Family Artifacts." *Human Genetics* (2023): 3.

Meester, Jan De. "Rituelen." *Tijd-Schrift* 6, 1 (2016).

"Diy-Recept." Haarsouvenir als herinnering, s.d., geraadpleegd op 5 mei 2023.

Ness, Patrick. *A Monster Calls*. [Zeven minuten na middernacht]. Breda: De Geus, 2013.

"Hoe Waarden We Cultureel Erfgoed?", s.d., geraadpleegd op 29 april 2023.

"Wat Is Waarden?", s.d., geraadpleegd op 29 april 2023.

"Horlogeketting Van Gevlochten Band, Zaanstreek, 1875-1885." s.d., geraadpleegd op 6 mei 2023.

Post, Paul. "The Lampedusa Cross En Andere Relieken En Krachtvoorwerpen Van Grensdoden." *Camino Cahier* 4, no. 4 (2019).

s.n. *Journal Des Dames Et Des Demoiselles Édition Belge, Recueil Complet De Broderies, Tapisseries Coloriées, Ouvrages Au Crochet, Tricot, Filet, Modes, Lingeries, Patrons D' Habillements*. Journal Des Dames Et Des Demoiselles. Edited by Bruylant-Christophe et comp. Bruxelles, 1852.

"Renovatieverplichting Voor Residentiële Gebouwen." s.d., geraadpleegd op 20 mei 2023.

"Ventilatie En Verluchting." Bouwen, wonen en energie, s.d., geraadpleegd op 20 mei 2023.

Sayer, Duncan. "Who's Afraid of the Dead? Archaeology, Modernity and the Death Taboo." *World Archaeology* 42, no. 3 (2010): 481-91.

"Nog Nooit Was Het Aantal Crematies Zo Hoog Als in 2020." *Uitvaart Vlaanderen*, 2021, geraadpleegd op 17 april 2021.

Sciences, Royal Belgian Institute of Natural. *Samenvatting Van Het Home Project, Home: Human Remains Origin(S) Multidisciplinary Evaluation*. anthropology, Royal Belgian Institute of Natural Sciences (2019).

Sluiter, Guus. "Souvenirs Van De Doden, De Kracht Van Voorwerpen in De Rouwcultuur." *Camino Cahier* 4 (2019): 1.

"Rouw." Zoek in 15 eeuwen Nederlands in de woordenboeken van het Instituut voor de Nederlandse Taal, s.d., geraadpleegd op 29 april 2023.

Teckentrup, Britta. *Een Boom Vol Herinneringen*. Haarlem: Gottmer, 2013.

Venbrux, Eric, Meike Heessels, and Sophie Bolt. *Rituele Creativiteit: Actuele Veranderingen in De Uitvaart- En Rouwcultuur in Nederland*. Zoetemeer: Meinema, 2008.

Weijers, K.A.M. "Plug-Component: Passiefhuis Levensduur Upgrade Voor De Woning." Technische Universiteit Eindhoven, 2010.

Wijnans, Edda. "Juwelen in Kerkelijk Bezit, Onderhoud En Preventieve Conservering." Hogeschool Antwerpen, 1998.

Yan, Su-Chuan. "The Art of Working in Hair: Hair Jewellery and Ornamental Handiwork in Victorian Britain." *The Journal of Modern Craft* 12, no. 2 (2019).